

В С Т У П

У сибірській тайзі на нарах тюремного бараку зони число 04 Тайшетського Озерного Політичного Табору сидів гурт людей у драних чорних ватянках з багатоцифровими числами на грудях і на спині.

Навряд, чи хтонебудь із знайомих чи навіть із рідних пізнав би зразу серед оцих виснажених людей з поголеними головами американського генерала Стенлі Дубика, що впродовж чотирьох років другої світової війни очолював протинімецьку розвідку США в Польщі, а 1947 року оперативна група НКВД викрала його з Відня; або ж німецького генерала Сарторіюса, гітлерівського начальника контррозвідки в Парижі, вихопленого, також росіянами, 1948 року з Західного Берліну; чи радянського літунського генерала Гуревича; інженера Гормана з Новосибірська, в якого "деле" стояло коротко "шпигун Гватемалі"; перекладача Гінзбурга, єврея, заарештованого і засудженого на 25 років, як "українського націоналіста" (він ховався від розстрілу в німецьких таборах, прикидаючись українцем).

У цьому товаристві був і я. Ішла спокійна бесіда, ні в якому разі не на таборові теми. Пили каву, яку німцєві прислав маршал Кесельрінг. Її аромат змішувався з запахами прогнилого дерева нар і підліг, онуч і валянок, намоклих за день на роботі. Кава настроювала на думки про те, що залишилося потойбіч колючої огорожі. Ішла зима 1955 року. Розповідь вів генерал з Німеччини, спроквола пригадуючи:

— Я управляв не розвідкою, а контррозвідкою. У Парижі я

жив здалеку від Райху. Мав фірму "Морозиво", і, будучи там багато років, я "офранцузився". Звали мене просто Бержі. Тож гидка була мені зустріч з відкритими діями гестапівців, коли німецькі війська ввійшли до Парижу. Певна річ, я знав про розправи з євреями. Можливо, я б цього довго не побачив, тільки ж у мене працював чоловік, а жінка його, виявилось, була єврейка. Вона попала в руки французької поліції і у вивізний табір. Чоловік прибіг до мене з сльозами в очах; довелось поїхати рятувати його дружину. Адже в той час я вже був офіційною німецькою особою. Приїхали ми в табір, на передмісті Парижу. Списків нема, важко знайти цю жінку. Довелось нам ходити по бараках — ходили два дні. Знайшли ми її й повезли. Тільки ж їсти після цих пошуків я не міг з тиждень. Таке я там побачив... Зустрівшися згодом принагідно з Гімлером у Берліні, я сказав йому: "Як це ти допускаєш до такого? Таж ми вкрисмо себе ганьбою!" Він же мені на це: "Тобі там ближче, хочеш — втрутись". Але ж це були його табори, не мої.

— І ось тепер, за законом "збереження енергії", ви, майн гер,* самі висушуйте оці "пухові" нари, — сумно пожартував Гуревич. Він сказав це з великим трудом, невиразно вимовляючи слова: Гуревич недавно переніс третій інфаркт і ледь ходив.

До нашого гурту приєднався Микола Богомінський, літня людина з химерною долею: він революцію починав на Сибірі, і ще й досі одна з вулиць у Челябінську названа його іменем, а він сам сидить уже вісім років, як шпигун. Між шпигунів він попав ось як: 1923 року, побачивши кривавий терор комуністів, що захопили владу, він виїхав із сім'єю до Китаю. Але в час війни став знову завзятим прихильником СРСР. Він цілковито повірив у ширість обіцянок і гарантій, що їх давали всім, хто хотів повертатися в СРСР. Агітатори з радянського посольства

*Мій пане (нім).

розказували про зміну порядків у країні, про демократизацію режиму, і люди з туги за рідними сторонами вірили, бо хотіли вірити. І їхали ... у тюрми.

Усміхаючись, Богомінський встряв у розмову:

— От, краще я розкажу вам щонебудь веселеньке. Вийжджаючи з Китаю, я залишав там знайому сім'ю, друзів. Вони ж просили: "Приїдеш, подивишся та й напишеш: їхати й нам туди? А може це все неправда, що нам обіцяють?" Ось я приїхав і зразу все збагнув. Навіть ще до приїзду: коли ми заходили на пароплав — наказали потопити всіх собак. Оселили мене в Челябінську. Голод. Довкруги все сіре. Мінjali ми речі на хліб. Звичайно, ми зрозуміли вже, що ніхто з нас не може про це все писати. І так заарештовують приїжджих ні за що, а що ж уже, коли напишеш кому про таке... А друзі пишуть мені з Китаю, у кожному листі питають: "Чи приїжджати? Чи добре там у вас?" Що ж відповісти? Мовчу. І ось виклик у КГБ. Вдома попрощався, все знаю, іду. А там так ласкаво: "Як живете? Закуріть!" і наприкінці: "З ким листуєтесь?" "Та, — кажу, — майже ні з ким." "А чому ж це? — питають. — Ось, наприклад, такі-то з Китаю вам пишуть?" "Так" — відповідаю. "А чому ж ви їм не відповідаєте? Негарно, Миколо Івановичу, не годиться так! Люди запитують, цікавляться певно вами, вашим життям? Ну?" Бачу, вони все знають. "Отож, — кажуть, — просимо вас, відповідайте друзям." "Добре, — кажу, — відпишу їм." Що ж тут ще скажеш? "Можна, — питаю, — мені йти?" "Ні, ви сядьте тут і напишіть відповідь зараз, а то ще знову забудете. І ви їм відверто на всі їхні запити відповіжте. Люди ж цікавляться, а ви відмовчуєтесь." І все це з усмішкою — насолоджуються моїм збентеженням.

Я сів біля стола, сиджу над аркушиком паперу та й думаю: "Ну ось, я попався, а тепер ще й друзів своїх занашу. Але ж коли відмовлюсь, вони мене посадять, а тим людям напишуть у Китай від мого імени що захочуть. І я нікого не врятую. Що ж робити?" Раптом, і щось немов мене освітило і я почав: "Мої

дорогі друзі! Я довго вам не відповідав, бо хотів краще розглянутися, а тепер пишу широко: приїжджайте! І послухайтесь мене: обов'язково нехай приїдуть ваші батьки, а Катрусенька нехай конечно приїде з своїм чоловіком. Тут добре!" Ну, а далі всякі там дрібниці. Закінчив листа і радий, як ще ніколи в житті: батьки моїх друзів мертві, а їхній дочці — всього два роки. Зрозуміють!

Я віддав листа кагебістам, вони прочитали й похвалили: "От так би й давно." І розійшлися ми мирно.

— Усе ж таки не забули вас посадити? — пробурмотів Гінзбург.

— Неодмінно. Тільки це вже звичною чергою. А бути тепер на свободі — якось навіть непристойно.

— Я за непристойність, — видавив Гуревич.

— Заспокойтеся, друзі, вас ще ніхто сьогодні не збирається випускати, повірте мені. І, взагалі, я чув, що найпевніше те — хоч чомусь-то ніхто не хоче вірити, що досидимо ми "до дзвінка" — по 25 років, як нам і дали.

Ці слова прозвучали з верхніх нар, сказав їх доктор Гефен — "сіоністський шпигун", "агент світового імперіялізму", як це писалось у його "деле". Цей гарний чоловік завжди любив жартувати з друзями і робив чуда, щоб добитися "канта", тобто звільнення з роботи хворих у санчастинах, де він працював. Його провина була в тому, що, як громадянин Росії, він 1923 року виїхав до Палестини. А 1938 року приїхав до СРСР, як "лівий сіоніст", просити помочі в комуністів, яким він по душевній простоті вірив. З того часу його тримають у таборах, додаючи в кожне п'ятиріччя — нових п'ять років: "п'ятирічки", як він жартома їх називає.

— Міша, — прозвучав знову його голос, звернений до Гуревича. — Ось ми всі знаємо, що ти сидиш і міцно сидиш. Тільки за що — від тебе, мовчаливого, мабуть, і досі ніхто не почув. Якщо не таємниця, розкажи: за що саджають радянських генералів?

Довга перерва... Нарешті Гуревич пробурмотів глухо:

— Мені важко говорити. Та й не хочеться. Візьми з мого столика зошит, — там скарга. Прочитай уголос.

Він сперся головою на руки, складені на палицю, з якою мусів ходити.

Усі з зацікавленням чекали читання. Від мене (я ж працював у системі Міністерства Озброєння СРСР) вони знали, що Гуревич був заарештований 1951 року з групою підлеглих йому вищих офіцерів ВВС* СРСР за "економічну диверсію і шпигунство". Тільки подробиць ніхто з нас не знав. А 1953 року, коли я був заарештований, про це в міністерстві старались мовчати. Появився зошит, і доктор почав тихо читати:

"Як вам відомо, я все своє життя провів у рядах Червоної армії. Почав з громадянської війни, де одержав свої перші два ордени "Червоного прапора", і не проминув Іспанії, де мені було надано звання "Героя Радянського Союзу".

Гуревич перервав йому читання:

— Ти краще пропусти ці біографічні дані. Ось звідсіля читай, — і він перегорнув кілька сторінок.

"У 1946 році я очолював Головне Управління Озброєння ВВС СРСР. Наша воєнна розвідка повідомила мене, що в США творять інститут для дослідів можливості польоту літака з надзвуковою швидкістю. Згодом повідомили, що дослідження вже почалися. Я сказав про це Булганіну, що тоді був одним із трьох перших заступників Сталіна й завідував справами оборони. Він вислухав і відповів: "З жиру бісятья ті американці. Ти ж знаєш, що наші вчені стверджують цілковиту неможливість надзвукового польоту!" Я підждав до наступного сповіщення, де повідомляли, що йдуть дослідження над аеродинамічною трубою спеціальної конструкції. На наступній нараді у Сталіна, в присутності Булганіна, якого я не попередив, я доповів про всю справу. Сталін довго мовчав, а потім запитав

*Военно-Воздушные Силы — Военно-Повітряні Сили.

у Булганіна про його думку. Той роздратовано відповів, що в нас доказано абсурдність таких дослідів, бо при переході поза звуковий бар'єр літак згорить. Сталін звернувся до мене, а я хоч і знав, що з цього кабінету легко зразу попасти на розстріл, все ж таки сказав, що ми повинні також почати такі досліді, "тому що не можна відставати від США".

Гефен перервав читання:

— А "балабус" вас там і справді нагайкою шмагав?

— Цього я не бачив, — відповів стримано Гуревич, — але бачив, як з його кабінету виповзав Димитрій Устинов, теперішній міністер оборони, а він його чоботом бив по задку. Устинов повзе, швидко повзе і хрипить від страху, а "хазяїн" мовчки штовхає його. Я був тоді в приймальні. Це я запам'ятав собі назавжди. Потім я знайшов Устинова в моєму авті і відвозив його додому. Страшний сморід ішов від нього — в штани намочив. Питаю: "За що він так?" — "За те, що припинили досліді над скорострільною гарматою", — каже. — Ну, далі, — і Гуревич запихкав махорковою "козячою ніжкою", знову сперши голову на руки.

"Сталін вирішив несподівано швидко: — "На це гроші є. Візьми. Скільки потрібно?". Я відповів, що замовлення підуть через фірми нейтральних держав, бо ж Захід стратегічних матеріалів нам не продає. Треба буде закупляти в чужій валюті через Швецію, Норвегію, тож на перший етап дослідів піде не менше ста мільйонів доларів. Сталін наказав виготовити кошторис, і ми відійшли. При виході Булганін не попрощався зі мною. Кошторис був затверджений на 120 мільйонів доларів, і ми почали будову Інституту надзвукових швидкостей. Тут я мав знову сутичку з Булганіном, бо він, без мого відома, зняв з будови один із будівельних солдатських батальйонів — він будував собі тоді дачу. Я відкликав цей батальйон з його дачі. Він не сказав мені на це нічого. Але я побачив, що ситуація загострюється. До 1949 року ми отримали через Швецію всі замовлення і змонтували аеродинамічну трубу за плянами, що